

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Геолого-географічний факультет

Кафедра географії України, ґрунтознавства і земельного кадастру

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: **«Організація самостійної роботи учнів при вивченні
шкільного курсу географії»**

«Organization of extracurricular work of students in the study of school geography
course»

Виконала: студентка заочної форми навчання
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)

Гончаренко Олена Віталіївна

Керівник: к. геогр. н., доц. Тригуб В. І. _____

Рецензент: к. геогр. н., доц. Стоян О. О. _____

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 08 від 23.05. 2022 р.

Завідувач кафедри
_____ Буяновський А.О.
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК №
протокол № __ від _____ 2022 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/
бали)

Голова ЕК
_____ Адобовська М. В.
(підпис)

Одеса – 2022 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА ВИКЛАДАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ	6
1.1. Теоретико-дидактичні засади формування вмінь самостійної роботи учнів	6
1.2. Самостійна навчальна діяльність учнів	9
1.3. Класифікація видів самостійної навчальної роботи учнів	14
1.4. Види завдань самостійної роботи учнів і вимоги до них	17
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	19
2.1. Використання форм самостійної роботи учнів у процесі вивчення географії	19
2.2. Зміст і характер запитань та завдань самостійної роботи на уроках географії	25
2.3. Методика виконання самостійних робіт	30
РОЗДІЛ 3. ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІ	37
3.1. Методичні особливості формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії	37
3.2. Приклади завдань для самостійної роботи за матеріалами шкільного підручника	43
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	54
Додаток А. Зміст дефініції «Самостійна робота».....	55

ВСТУП

Актуальність теми. У шкільному освітньому просторі географія є базовим світоглядним навчальним предметом, що покликана сформувати в учнів достовірну географічну картину світу. Завдання географічної освіти в школі полягає не тільки в тому, щоб школярі засвоїли систему предметних знань та вмінь, але й, що дуже важливо, набули навичок самостійного наукового пізнання, що є базою для саморозвитку та самореалізації [1].

Кардинальні зміни у суспільстві, розвиток науки, техніки й виробництва, зростання інформатизації об'єктивно потребують змін у всіх сферах життя, у тому числі й в освіті. Сьогодення потребує від людини не тільки певної суми знань, умінь та навичок, а, що важливіше, вміння самостійно здобувати й використовувати на практиці нові знання, вміння співпрацювати, спілкуватися, адаптуватися до нових обставин, знаходити шляхи вирішення життєвих проблем. Тобто основною метою стає максимальний розвиток компетентності особистості щодо саморегуляції, самоосвіти та самовдосконалення й виховання відчуття постійної потреби до цього [20].

Закономірне підвищення вимог до рівня та якості освіти підростаючого покоління спонукає до пошуку нових шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. На особливу увагу заслуговує проблема формування в учнів загально навчальних та спеціальних умінь і навичок самостійного здобування знань з різних джерел інформації. Навчити школярів самостійно вчитися, сформувати вміння і навички творчої діяльності – одне з провідних завдань модернізації змісту освіти. Саме тому представлені в роботі дослідження є актуальними.

Об'єктом дослідження є ефективні методи навчання на уроках географії у школі, зокрема, самостійна робота учнів на уроці, а **предметом** дослідження виступають педагогічні умови оптимального використання самостійної роботи учнів в структурі уроку географії, форми і види

самостійної роботи, що використовуються на різних етапах уроків у процесі навчання географії.

Мета роботи передбачає вивчення, розробку та обґрунтування ефективної системи організації самостійної учбової діяльності у структурі уроку; з'ясування сутності понять «самостійна робота» і «самостійна діяльність», розкриття методичних особливостей підготовки і проведення різних видів самостійної роботи в процесі навчально-пізнавальної діяльності учнів під час вивчення географії.

Для досягнення зазначеної мети необхідним є вирішення наступних завдань:

1. Опрацювати науково-педагогічну літературу щодо вивчення питання підвищення ефективності проведення самостійної роботи уроків у сучасній школі. Розглянути суть поняття «самостійна робота».

2. Розкрити методичні особливості підготовки і проведення різних видів самостійної роботи в процесі вивчення шкільної географії.

3. Охарактеризувати сучасні підходи до організації самостійної роботи з географії у ЗОСШ.

4. Обґрунтувати умови, що забезпечують успішність самостійної роботи як методу навчання на уроці географії.

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети застосовано комплекс **методів дослідження**, серед яких основними є **теоретичні** – аналіз наукової, науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження, визначення поняттєво-термінологічного апарату дослідження; **емпіричні** – розроблення окремих завдань з самостійної роботи для ефективного вивчення географії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання розроблених завдань зі самостійної роботи з географії у практичній діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. У вступі висвітлена

актуальність роботи, мета, об'єкт та предмет дослідження, методи дослідження, розкрито практичне значення одержаних результатів. У першому розділі сформульоване поняття «самостійна робота», «самостійна навчальна діяльність»; представлена типологія видів самостійної навчальної роботи учнів та завдань самостійної роботи. У другому розділі описана методика організації самостійної роботи у процесі вивчення шкільної географії, зміст запитань та завдань самостійної роботи, методика їх виконання. У третьому розділі, на прикладі роботи зі шкільним підручником, обґрунтовано особливості формування вмінь самостійної роботи учнів та наведені практичні завдання самостійної роботи за матеріалами шкільного підручника.

РОЗДІЛ 1

САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА ВИКЛАДАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

1.1 Теоретико-дидактичні засади формування вмінь самостійної роботи учнів

Виховання у школярів самостійності, критичності мислення, здатності до творчих пошуків у педагогічній науці не нове. Перші вимоги до учнів бути творцями, активними співучасниками процесу пізнання відомі ще за часів античності. Елементи евристичного навчання, які надавали великого значення зацікавленому, активному, самостійному оволодінню учнями знаннями, використовували: Сократ, Архит, Аристоксен, Платон, Піфагор. При цьому вони виходили у своїх міркуваннях із суджень, що розвиток мислення людини може успішно здійснюватися лише за умови самостійного пошуку, самостійної діяльності. Зокрема, вони зазначали, що успішність організації самостійної роботи молоді залежить від ступеня урахування її природних здібностей (Демокрит), сформованості адекватного ставлення до себе (Сократ), забезпечення самостійного пошуку «справжнього знання» (Платон), стимулювання активності вихованців, розвитку в них умінь робити власні умовиводи (Аристотель) та ін.[за 25].

Ж.Ж. Руссо у власній теорії виховання також радив не передавати вихованцеві знання в готовому вигляді, а зробити його дослідником, відкривачем істини: «ставте доступні його розумінню запитання і надайте можливість йому вирішувати їх. Нехай він дізнається не тому, що ви сказали, а тому, що зрозумів» [за 19].

Роль самостійної роботи у пізнавальній діяльності дитини визначив засновник класно-урочної системи Я.А. Коменський. У його працях наголошується на особливому значенні самостійності у навчанні [21]. Він вважав, що справжні знання можна набути за допомогою самостійних

спостережень та чуттєвої наочності. Цікавими є також ідеї вітчизняного педагога К.Д. Ушинського, в яких учений самостійну роботу розглядає як міцну основу пізнавальної діяльності. У своїх працях він звертає увагу на розвиток в учнів самостійного мислення й використання для цього різних видів та форм самостійної роботи на уроках [32].

Самостійність, самостійна робота, самостійна творча діяльність були об'єктом наукового дослідження багатьох вчених: філософів, психологів, дидактів, методистів (П.В. Копнін, О.М. Коршунова, Б.Г. Богоявленська, Я.О. Пономарьов, А.М. Алексюк, Б.І. Коротяєв, І.Я. Лернер, І.О. Зайченко, В.О. Коринська, А.П. Ковальова, М. Медведєва, Г. Лемекіна, К. Д. Ушинський, Я. Коменський, Б. П. Єсіпов, Жарова Л. В. та ін.) [7-9, 20, 29-30, 32]. Сучасні розробки висвітлені в працях Кобернік С. Г., Кріт Н. В., Корнєєва В. П. та інших [3, 6, 11-20, 27-28].

Розглядаючи організацію самостійної роботи учнів, вчені вважають її [7]:

1) методом навчання, за допомогою якого учні за завданням вчителя і під його керівництвом самостійно вирішують пізнавальну задачу, проявляючи зусилля та активність ;

2) формою організації навчально-пізнавальної діяльності;

3) видом навчально-пізнавальної діяльності;

4) засобом формування самостійності;

5) дидактичним засобом навчання;

6) самоорганізацією самоосвіти.

Поняття «самостійна робота» учнів у сучасній дидактиці обов'язково співвідноситься з організаційною роллю вчителя. Керівні функції педагога при такій організації навчання стають складнішими і вимагають більш високої майстерності. Учителю необхідно вводити в освітній процес навчання школярів різноманітні методи і прийоми самостійної роботи, складати завдання з поступовим наростанням ступеня самостійності, інструктувати, консультувати учнів, привчати їх до самоконтролю, вивчати їх

розвиток з урахуванням індивідуальності кожного, а також виховувати у них активність, самостійність і ініціативність як риси їх особистості [7].

Самостійна робота організовується як виконання певних завдань, над якими учні працюють без безпосередньої участі вчителя. Саме на це й аспект у визначенні поняття «самостійна робота» наголошують більшість дослідників та характеризують її як:

- форму самостійної пізнавальної діяльності, при якій учень виконує цілісне завдання, що вимагає розумової активності, самостійного розв'язання, індивідуально, без безпосередньої участі вчителя;

- заплановану роботу, що виконується за завданням і під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі;

- діяльність учнів спрямовану на оволодіння навчальним матеріалом, або його застосуванням, що відбувається без участі вчителя;

- форму організації навчальної діяльності школярів, яка здійснюється під безпосереднім або опосередкованим керівництвом педагога, в ході якої учні переважно або повністю самостійно виконують різні завдання для розвитку знань, умінь, навичок і особистісних якостей;

- форму організації процесу навчання, яка здійснюється з метою набування нових знань і вмінь у спеціально відведений для цього час без безпосередньої участі вчителя, але під його керівництвом;

- навчально-пізнавальну діяльність, яка виконується за завданням учителя, під його керівництвом, але без його участі;

- як здатність учня виконувати її роботу самостійно, без сторонньої прямої допомоги, спираючись на власні знання, уміння, переконання, життєвий досвід [за 25].

Отже, за визначенням Б.П. Єсипова «Самостійна робота учнів, що включається в процесі навчання, - це така робота, яка виконується без безпосередньої участі вчителя, але за його завданням у спеціально надане для цього час; при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої в завданні

мети, вживаючи свої зусилля і виражаючи в тій чи іншій формі результат розумових або фізичних дій» [7].

Основними напрямками розвитку самостійності учнів у процесі навчання є: створення пошукової проблемної ситуації на уроці; застосування системи самостійних робіт; використання нових форм уроку; різноманітних дидактичних та навчально-технічних засобів; розвиток самостійності і активності учнів у процесі трудового навчання.

1.2 Самостійна навчальна діяльність учнів

Одним з найдоступніших і перевірених практикою шляхів підвищення ефективності уроку, активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці є відповідна організація самостійної навчальної роботи. Вона займає особливе місце на сучасному уроці, тому що учень набуває знань тільки в процесі особистої самостійної навчальної діяльності.

Передові педагоги завжди вважали, що на уроці учні повинні працювати по можливості самостійно, а вчитель – керувати їхньою самостійною роботою. Між тим, у школі не часто можна бачити самостійні роботи, які б були спрямовані на формування прийомів пізнавальної діяльності, школярів мало навчають способам і прийомам самостійної роботи.

Під **самостійною навчальною роботою** розуміють будь-яку, організовану вчителем, активну діяльність учнів, спрямовану на виконання визначеної дидактичної мети в спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування та розвиток умінь і навичок, узагальнення та систематизацію знань. Як дидактичне явище, самостійна робота, з одного боку, є навчальне завдання, яке повинен виконати учень, з другого – форма вияву відповідної діяльності: пам'яті, мислення, творчого відображення, поглиблення та розширення сфери дії раніше отриманих знань [3].

Отже, *самостійна робота - це такий засіб навчання, який:*

а) у кожній конкретній ситуації засвоєння відповідає конкретній дидактичній меті та завданням;

б) формує в учнів на кожному етапі їх руху від незнання до знань необхідний обсяг та рівень знань, навичок і умінь для розв'язання відповідного класу пізнавальних завдань, поступового просування від нижчих до вищих рівнів розумової діяльності;

в) сприяє виробленню в учнів психологічної готовності до самостійного систематичного поповнення своїх знань і вироблення умінь орієнтуватися в потоці наукової та суспільної інформації;

г) є найважливішим знаряддям педагогічного керівництва та управління самостійною пізнавальною діяльністю учня в процесі навчання.

Дослідження вчених-педагогів та психологів дозволяють встановити чотири рівні самостійної продуктивної діяльності учнів [3,5]:

1. Копіюючі дії учнів за заданим зразком. Ідентифікація об'єктів та явищ, їх розпізнавання шляхом порівняння з відомим зразком. На цьому рівні здійснюється підготовка учнів до самостійної діяльності.

2. Репродуктивна діяльність, пов'язана з відтворенням інформації про різні властивості навчального об'єкта. На цьому рівні вже починається узагальнення прийомів та методів пізнавальної діяльності.

3. Продуктивна діяльність самостійного застосування набутих знань для вирішення завдань, які виходять за межі відомого зразка і потребує здатності до індуктивних та дедуктивних висновків.

4. Самостійна діяльність, що виявляється в переносі знань при вирішенні завдань в істотно нових ситуаціях, складанні нових програм прийняття рішень, виробленні гіпотетичного аналогового мислення. Завдання вчителя – довести якомога більше дітей до четвертого рівня самостійності.

Самостійна робота – це засіб навчання, який:

- формує у того, хто навчається, на кожному етапі його руху від незнання до знання необхідний обсяг та рівень знань, навичок і умінь для

вирішення певного класу пізнавальних задач і відповідного просування від нижчих до вищих рівнів розумової діяльності;

- виробляє в учнів психологічну установку на самостійне систематичне поповнення своїх знань і вироблення умінь орієнтуватися в потоці інформації при розв'язанні нових пізнавальних задач;

- є найважливішою умовою самоорганізації і самодисципліни тих, хто навчається, в оволодінні методами учбової діяльності;

- є найважливішим знаряддям педагогічного керівництва і управління самостійною пізнавальною діяльністю учня в процесі навчання. Ефективність виконання самостійної роботи в процесі навчання багато в чому залежить від умов її організації, змісту і характеру завдань, логіки викладу знань, якості досягнутих учнем результатів в ході виконання цієї роботи і т.д.

Організація самостійної роботи на уроці вимагає від вчителя не меншої підготовки, а навіть більшої, коли навчальний матеріал він викладає сам. Якщо при цьому вчитель ставить задачу формування навичок самостійної роботи учнів, то йому, як правило, потрібно добре все продумати і визначити:

- мету, час і характер самостійної роботи, а так само моменти, на які треба звернути увагу;

- спосіб повторення того мінімуму фактичних знань і умінь, без яких неможливе успішне виконання самостійної роботи.

Основні вимоги до організації самостійної діяльності учнів на уроці є такими:

1. Будь-яка самостійна робота на будь-якому рівні самостійності має конкретну мету. Вчитель, перш ніж сформулювати завдання, інструктує учнів щодо порядку і прийомів виконання роботи.

2. Самостійна робота відповідає навчальним можливостям учня, а ступінь складності задовольняє принцип поступового переходу з одного рівня самостійності на інший. У навчальному процесі використовуються результати, висновки самостійної, у тому числі і домашньої роботи.

3. Забезпечується поєднання різноманітних видів самостійних робіт і управління самим процесом роботи.

4. Самостійна робота повинна розвивати пізнавальні здібності учня.

5. Зміст роботи і форма її виконання повинна викликати інтерес у учнів, бажання виконати роботу до кінця.

6. Самостійні роботи організовуються так, щоб вони виробляли навички і звичку до праці.

Роль самостійних робіт у навчальному процесі є визначальною. Хороший урок – той, де панує ділова, творча атмосфера, де бажання учнів міркувати б'є ключем, де вони охоче вступають у діалог з учителем, один з одним, авторами тих чи інших теоретичних концепцій і положень. Адже хороший урок як правило завжди відрізняється тим, що він насичений різноманітними навчальними ситуаціями і кожна з них викликає в учнів велику кількість запитань, сумнівів, здивування, а часом і настороженість. Ці ситуації не тільки поглиблюють розуміння учнями того, що вивчається, досліджується, але одночасно наштовхує учнів на те, чого вони не розуміють, на виявлення ними причин нерозуміння, вчить їх формулювати питання до того, що вони не розуміють, і намічати шляхи подолання незрозумілого. Так народжуються в діяльності учнів дорогоцінні моменти, які підводять їх до пошуків, здогадок, до самостійної творчості.

Необхідною умовою організації самостійних робіт є наявність завдання, спеціального часу на його виконання, керівної ролі вчителя і самостійної діяльності учнів. Щоб остання була ефективною, у школярів треба сформулювати усталені мотиви діяльності. Головними серед них є пізнавальний інтерес, усвідомлення важливості, корисності виконуваної роботи.

Навчальні завдання виконуються з неоднаковим ступенем самостійності, що залежить від вимог, які до них ставляться. Найбільша самостійність досягається під час виконання перевірних робіт. Завдання, що використовуються з метою актуалізації опорних знань і вмінь, закріплення

нових знань, а також творчого їх застосування, умовно можна назвати навчальними. Звичайно, керівна роль вчителя під час виконання учнями навчальних і перевірних завдань неоднакова.

Мета навчальних завдань – навчити учнів самостійно здобувати знання, оволодівати вміннями працювати з різними джерелами знань. Тому під час виконання завдань велика роль відводиться вчителю в наданні допомоги дітям, які відстають у навчанні.

Перевірка знань передбачає кілька функцій (навчання, контроль, виховання), але все ж переважає функція контролю. Керівна діяльність учителя при цьому найменша, а самостійність учнів зростає максимально.

Практика свідчить, що навчання дітей здійснюється успішніше, коли вчитель може своєчасно, помітивши неточності в засвоєнні програмового матеріалу (тобто швидко одержавши зворотний зв'язок), вплинути на їх діяльність. Тому дуже важливо перевіряти й оцінювати не лише перевірні завдання, а й навчальні. Процес навчання буде більш успішним, коли учні бачать свої помилки, коли перевірка не пригнічує, а, навпаки, збуджує в них інтерес до знань, прагнення краще і більше виконати завдань. Тоді, коли праця учнів з виконання завдань оцінюється, а стан знань і вмінь обліковується, навчальні завдання виконують одночасно подвійну роль – попередньої і поточної перевірки. Органічне поєднання навчання і контролю знижує напруженість під час роботи, що позитивно позначається на якості засвоєння навчального матеріалу і розвитку учнів. Оскільки кожному з них буде виставлено багато оцінок за певний проміжок часу, виключається можливість випадкової оцінки, і в дітей зникає страх перед оцінюванням їхньої роботи. Стимулом до навчальних занять стає не оцінка вчителя, а бажання глибше зрозуміти фізико-географічні процеси і явища, відчуття задоволення і радості, що було викликане просуванням уперед.

1.3 Класифікація видів самостійної навчальної роботи учнів

Найбільш поширені види самостійної навчальної роботи учнів: праця з підручником, навчальними посібниками, дидактичними матеріалами, персональним комп'ютером, розв'язування задач, виконання вправ, написання рефератів і творів, самостійні спостереження, лабораторні роботи, дослідницька діяльність, конструювання, моделювання, виконання трудових завдань. За основними ознаками виокремлюють наступні види самостійної роботи (табл.1).

За дидактичною метою самостійну навчальну роботу учнів можна поділити на підготовчі, спрямовані на засвоєння нових знань, тренувальні, узагальнюючі, повторювані й контрольні. Найбільш широко самостійна навчальна робота учнів застосовується під час закріплення і вдосконалення знань, умінь та навичок. Мають самостійний характер усі види творчих робіт. Завдання для самостійної навчальної роботи учнів можуть бути фронтальними та індивідуальними. В усіх випадках завдання, які вимагають самостійної роботи дають з урахуванням їхніх особливостей і пізнавальних можливостей. Система таких робіт передбачає обґрунтовану послідовність, ускладнення їхнього змісту й міри самостійності дій учнів. Педагогічна ефективність самостійної роботи значною мірою залежить від якості керівництва нею з боку вчителя. Він опрацьовує систему завдань і чітко визначає мету кожного, навчає учнів раціональним прийомам розумової праці, інструктує учнів перед виконанням завдання, спостерігає за ходом класної самостійної роботи, своєчасно надає допомогу учням у подоланні труднощів і виправленні помилок, підводить підсумки, аналізує і оцінює результати кожної роботи».

На будь-якому рівні навчання мова йде не про звичайну допитливість і прагнення до самостійності, а про глибокий вплив на пізнавальну діяльність школяра, спонукання його до активного й осмисленого засвоєння знань і способів дій. Самостійна дія людини, як зазначають психологи, позначається

з виникнення потреби, прагнення до діяльності. Отже, найістотніше значення має зв'язок пізнавальної самостійності з розвитком особистості в цілому, її мотивацією і особливо світоглядом, який є методологічною основою пізнавальної діяльності.

Таблиця 1

Класифікація самостійної роботи учнів

Ознаки класифікації самостійних робіт	Форми та мета самостійних робіт
1. За дидактичною метою	1. Для повторення опорних знань та підготовки до сприймання нового матеріалу. 2. Для вивчення нового матеріалу. 3. Для систематизації знань. 4. Для закріплення знань та вмій шляхом виконання тренувальних вправ. 5. Для закріплення знань шляхом застосування їх у новій ситуації. 6. Перевірочні, контрольні.
2. За характером пізнавальної діяльності	1. Копіювального характеру, виконані за зразком. 2. Частково-пошукового характеру. 3. Дослідницького характеру.
3. За формами організації навчальної діяльності учнів	1. Фронтальні. 2. Групові (за диференційованими завданнями). 3. Парні (за варіантами, диференційовані). 4. Індивідуально-диференційовані.
4. За джерелом знань	1. З підручником, довідником чи ін. друкованими посібниками. 2. Зі складання плану, конспекту лекцій, на основі прочитаного чи прослуханого. 3. Зі складанням схем, плану після чи під час роботи з екранними посібниками. 4. З роздатковим матеріалом. 5. З підготовки рефератів, доповідей, повідомлень, проектів. 6. Складання тестів, кросвордів. 7. Підготовка до уроку-семінару, конференції. 8. Робота за пам'ятками з організації самоосвітньої компетентності учнів.

Самостійна робота може бути фронтальною (загальнокласною) – учні виконують те саме завдання, наприклад, виконують одне й те саме завдання; груповою – для виконання завдання учні розбиваються на невеликі групи (по три-шість учнів); парною, – наприклад, під час проведення дослідів; індивідуальною – кожен учень виконує окремі завдання.

На кожному уроці можуть бути самостійні роботи різного дидактичного призначення: перевірні, підготовчі, навчальні.

Основна функція перевірних самостійних робіт – контролююча, хоч і їм теж властиві елементи навчання.

Щоб активізувати опорні знання учнів, їхні уміння і навички, необхідні для сприймання нового матеріалу, майже на кожному уроці вчитель пропонує дітям підготовчі самостійні вправи. Це можуть бути усні і письмові вправи на повторення, зіставлення певних фактів, правил способів дій попереднє читання й спостереження, розгляд картин та ілюстрацій, складання описів, замальовок якихось об'єктів, знаходження даних тощо.

Самостійна робота на уроці – органічна частина навчального процесу. Тому методика її проведення визначається специфічними особливостями кожного предмета, змістом теми, рівнем підготовленості учнів.

Плануючи самостійну роботу, вчитель має:

1. Визначити її місце в структурі уроку.
 2. Знати вимоги до учнів на даному рівні оволодіння матеріалом.
 3. Передбачати труднощі, які можуть виникнути під час роботи у різних групах дітей.
 4. Правильно визначати зміст і обсяг завдань; форму їх подачі; тривалість самостійної роботи.
 5. Дібрати тривалий дидактичний матеріал.
 6. Знайти раціональний спосіб перевірки роботи.
- Розглянемо можливості забезпечення цих умов.

Самостійну роботу залежно від її мети можна проводити на різних етапах уроку. Найчастіше вчителі відносять її до закріплення і повторення. І

дуже рідко – до вивчення нового матеріалу, хоч він вивчається майже на кожному уроці. Щоб розвивати пізнавальні здібності дитини, їй варто пропонувати для самостійного ознайомлення і новий матеріал.

Форму самостійних завдань бажано урізноманітнювати, щоб працювали різні види сприймання і пам'яті: зорова, слухова, моторна. Не варто перевантажувати якийсь один вид сприймання.

Результативність самостійної роботи залежить від того, як учень зуміє поєднати способи виконання завдань: усні з письмовими, фронтальні з індивідуальними. Щоб завдання були посильними й містили певні труднощі, їх необхідно поступово і ускладнювати та індивідуалізувати. Це ж стосується і форм роботи на уроці (індивідуальної, групової та фронтальної):

1.4 Види завдань самостійної роботи учнів і вимоги до них.

Для того щоб досягти найбільшого ефекту в навчанні й охопити найрізноманітніші сторони діяльності учнів, завдання мають відповідати наступним вимогам:

1. Відображати основний навчальний матеріал;
2. Охоплювати всі елементи знань (факти, загальні й одиничні поняття, причинно-наслідкові зв'язки й закономірності, прийоми навчальної роботи);
3. Сприяти розвитку пізнавальних здібностей і самостійності учнів (діяльність учня за зразком, застосування знань і вмінь у схожій ситуації, в нових ситуаціях, що вимагає від них складної розумової діяльності);
4. Сприяти формуванню вміння працювати з різними джерелами знань (картами, підручником, цифровим матеріалом, наочними посібниками, довідниками);
5. Збуджувати інтерес учнів і не забирати багато часу на виконання.

Перевірні завдання, крім того, мають (по можливості) забезпечувати активність оцінювання знань учнів.

Найбільше зазначеним вимогам відповідає поєднання трьох видів завдань: *звичайних (традиційних), тестових і конструктивних.*

1. *Звичайні (традиційні) завдання.*

Виконуючи завдання, учні навчаються давати зв'язні логічні відповіді, письмово викладати свої думки. Для того щоб активніше оцінити їхні знання, подаються «ключі», тобто вимоги до відповіді або очікувана відповідь. Це забезпечує однаковий підхід до всіх учнівських робіт і полегшує їх перевірку.

2. *Тестові завдання.* Такі завдання учні виконують, проставляючи цифри, підкреслюючи або даючи коротку відповідь. Завдання складають так, що кожним видом тесту перевіряється лише якийсь один аспект знань. У завданні учневі пропонується кілька видів тестів:

- а) тести на встановлення відповідності;
- б) тести-альтернативи;
- в) завдання комбінованого типу.

3. Удосконалені *традиційні письмові конструктивні завдання.*

Удосконаленими вони є насамперед тому, що спрямовані на виявлення «найвужчих» програмних питань. Такі завдання дають змогу судити про якість знань учнів. Конструктивні завдання спрямовують хід міркування учня і повніше, ніж звичайні завдання, розкривають йому вимоги до відповіді. Одночасно вони дають можливість застосовувати кількісну характеристику відповіді, що підвищує об'єктивність оцінювання знань.

В практиці навчання кожен *тип самостійної роботи представлений різноманітністю видів робіт*, що використовуються в системі урочних та позаурочних занять.

1. Робота з книжкою. Це робота з текстом та графічним матеріалом підручника: переказ основного змісту тексту; складання плану відповіді за прочитаним текстом; короткий конспект тексту; пошук відповіді на раніше поставлені до тексту завдання; аналіз, порівняння, узагальнення й систематизація матеріалу кількох параграфів. Робота з першоджерелами,

довідниками, науково-популярною літературою, конспектування та реферування прочитаного.

2. Вправи: тренувальні, відтворюючі і за зразком, складання завдань та запитань і їх розв'язання, рецензування відповідей інших учнів, оцінка їх діяльності, вправи, спрямовані на вироблення практичних умінь та навичок.

3. Розв'язання різноманітних завдань та виконання практичних робіт.

4. Різноманітні перевіірочні самостійні роботи, контрольні роботи, диктанти, твори.

5. Підготовка доповідей та рефератів.

6. Виконання індивідуальних та групових завдань.

7. Домашні лабораторні дослідження та спостереження.

8. Технічне моделювання та конструювання.

Більшість з перерахованих видів самостійних робіт може використовуватися на різних рівнях самостійної діяльності учнів, тобто віднесена до кожного з чотирьох відзначених вище типів самостійних робіт. В розпорядженні ж творчо працюючого вчителя є великий арсенал різноманітних самостійних робіт для різних дидактичних завдань.

Будь-яка самостійна робота повинна починатися з усвідомлення учнем мети та способів дії. Від цього в значній мірі залежить ефективність всієї роботи.

Опрацьована література за практикою організації самостійної роботи та аналіз результатів виконання учнями значної кількості таких робіт дозволяє виділити деякі недоліки в їх організації:

- відсутність системи в організації робіт, вони випадкові і за змістом, і за кількістю, і за формою;
- рівень пропонованої самостійності не відповідає навчальним можливостям учня;
- слабо виражений індивідуальний підхід у доборі завдань;
- самостійні роботи одноманітні, їх тривалість не є оптимальною для даного класу.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1 Використання форм самостійної роботи учнів у процесі вивчення географії

Самостійна робота є однією з важливих форм навчально-виховного процесу, що базується на ініціативі школярів, їх творчому пошуку, дослідництві. Вона сприяє розумінню сутності географічних понять, розкриттю та усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків, забезпечує якісне засвоєння основ географічних наук [5; 24; 27]. За умови, якщо у процесі навчання постійно застосовуються різні елементи самостійної діяльності, зростає пізнавальна активність школярів та внутрішня мотивація навчання. Тому сьогодні на уроках географії в ЗОСШ необхідно комплексно застосовувати різні види самостійної роботи учнів.

Наразі більшість педагогів недостатньо використовують самостійну навчальну діяльність школярів у своїй практиці, надаючи перевагу традиційним пояснювально-ілюстративним та репродуктивним методам і формам навчання. Як зазначає Кобернік С. Г., на думку вчителів, основними причинами такого стану є недостатня розробка теоретичних засад і відсутність практичних рекомендацій щодо планування та організації різних форм та видів самостійної роботи у сучасній методичній літературі з географії, а також необхідність значних ресурсів додаткового часу на уроці для проведення, перевірки та оцінювання результатів самостійної пізнавальної діяльності учнів [12].

С. Кобернік [18] існуючі види завдань для самостійної роботи учнів з географії в основній школі залежно від пріоритетної дидактичної мети згрупував за такими напрямками (таблиця 2): 1) оволодіння теоретичними знаннями; 2) активізація пізнавальної діяльності; 3) осмислення наявних

причинно-наслідкових зв'язків та залежностей; 4) закріплення набутих знань та формування вмінь і навичок застосування; 5) відповідальність за прийняття самостійних рішень [11; 16].

Таблиця 2

**Класифікація завдань для самостійної роботи учнів з географії в ЗОСШ
за С. Коберніком**

Самостійна робота школярів	Основні види та форми завдань
1. Оволодіння теоретичними знаннями	- повторення теми за змістом підручника та відповідними картами атласу; - конспектування в зошиті найважливіших теоретичних положень; - опрацювання додаткових інформаційних джерел
2. Активізація пізнавальної діяльності	- пошук інформації з фіксацією джерел; - підготовка тез або розгорнутого плану для виступу (доповіді) з окремого питання; - написання міні-рефератів з актуальних питань теми, що вивчається.
3. Осмислення наявних причинно-наслідкових зв'язків та залежностей	- складання структурно-логічних схем; - заповнення узагальнювальних та порівняльних таблиць; - побудову графіків, секторних діаграм, картосхем; - підготовка аналітичних довідок
4. Закріплення набутих знань та формування вмінь і навичок їх практичного застосування	- позначення на контурних картах об'єктів географічної номенклатури; - розв'язування розрахунково-аналітичних задач; - визначення географічних координат об'єктів на земній поверхні; - аналіз, обробка та інтерпретація статистичних даних; - заповнення звітної документації
5. Відповідальність за прийняття самостійних рішень	- пошук рішень проблемних завдань і питань; - моделювання розвитку сучасних географічних процесів і явищ; - формулювання висновків та складання прогнозів; - виконання групових завдань.

Найважливішим завданням шкільних курсів географії є *оволодіння учнями базовими теоретичними знаннями*. Для цього можна використовувати такі основні форми самостійної роботи: повторення питань теми за змістом

підручника та тематично відповідними картами атласу; самостійне конспектування в зошиті найважливіших теоретичних положень; самостійне опрацювання додаткових інформаційних джерел (хрестоматій, географічних довідників, енциклопедій тощо).

Активізація пізнавальної діяльності школярів досягається шляхом внутрішнього осмислення інформації, що спонукає до її самостійної структуризації і може здійснюватись у таких формах: пошук інформації (в літературі, фахових періодичних виданнях, комп'ютерній системі або Інтернет) з фіксацією джерел; підготовка тез або розгорнутого плану для виступу (доповіді) з окремого питання; написання проблемних міні-рефератів з актуальних питань теми, що вивчається.

Осмислення наявних причинно-наслідкових зв'язків та залежностей. Спрямовані на це види завдань самостійної роботи дозволяють не тільки закріпити теоретичний матеріал чи здобути навички його практичного застосування, але й осмислити наявну схему структурно-логічної відповідності зв'язків між окремими географічними поняттями, явищами та процесами. До таких завдань слід віднести: складання структурно-логічних схем; заповнення узагальнювальних таблиць; побудову графіків, секторних діаграм, картосхем; підготовку аналітичних довідок.

Закріплення набутих знань та формування вмінь і навичок їх практичного застосування досягається шляхом виконання завдань алгоритмічного характеру, коли учень відтворює відомі з попередніх уроків або чинних підручників з географії дії. Залежно від специфіки змісту географічного курсу та вікових особливостей учнів завдання можуть набувати таких форм: позначення на контурних картах об'єктів географічної номенклатури; розв'язування розрахунково-аналітичних задач; визначення географічних координат об'єктів на земній поверхні; аналіз, обробка та інтерпретація статистичних даних; заповнення звітної документації.

У шкільних курсах географії широкого застосування набули *завдання адаптивного типу*, які вимагають від учнів особистої відповідальності та

самостійного прийняття рішень. Це можуть бути такі різновиди завдань: пошук рішення на проблемні запитання і завдання; моделювання розвитку сучасних географічних процесів і явищ; формулювання висновків та складання прогнозів; виконання групових завдань[12].

Для широкого впровадження та використання наявного спектру видів самостійної роботи у процесі вивчення курсів географії ЗОСШ перед методикою навчання географії важливим постає завдання забезпечити вчителя необхідними теоретичними матеріалами та практичними розробками з відповідними рекомендаціями [31].

Ключовими елементами алгоритму для проведення самостійних робіт з географії є: чітко визначена мета роботи; обладнання (на основі матеріалів чинних підручників та географічних атласів); перелік завдань для виконання роботи; зразки для оформлення результатів самостійної роботи (узагальнювальні або порівняльні таблиці, контурні карти, заготовки для графіків, діаграм, схем); довідкові статистичні дані (для окремих робіт у формі таблиць); відведені місця для написання висновків на основі виконаних завдань.

Переважає більшість самостійних робіт з географії потребує актуалізації теоретичних знань учнів з конкретної теми.

Кожна конкретна самостійна робота має свою специфіку щодо її виконання і потребує від педагога відповідної підготовки. При цьому вчителю слід враховувати: вікові особливості школярів; рівень підготовки даного класу; сформованість в учнів тих чи інших прийомів самостійної роботи, умінь або навичок; матеріально-технічне забезпечення кабінету географії та школи в цілому. Якщо немає можливості запропонувати учням друковану основу для виконання самостійної роботи з відповідним алгоритмом, вчителю необхідно заздалегідь накреслити зразки для оформлення результатів даної роботи на дошці або підготувати їх електронну версію для демонстрації на інтерактивній дошці. Школярів, які першими правильно виконали завдання й відповідно оформили результати роботи, слід

заохочувати додатковими балами.

До загальних методичних рекомендацій щодо організації та проведення самостійних робіт у курсах географії ЗО школи можна віднести такі:

- у процесі планування будь-якого виду самостійної роботи вчителю географії необхідно: чітко визначити її мету, основні завдання, засоби реалізації, регламент, кінцевий результат, форму перевірки (звітності) та критерії оцінювання. Цілі кожної самостійної роботи мають бути конкретизовані й відображені у змісті запропонованих для її виконання завдань;

- перед виконанням самостійної роботи обов'язково провести відповідний інструктаж: звернути увагу учнів на її мету, вказати відведений на роботу час, проаналізувати зміст кожного завдання та оформлення їх результатів, звернути увагу на зміст висновків, пояснити процедуру перевірки та оцінювання. Також, за необхідністю, слід поділити клас на групи або варіанти;

- бажано пам'ятати, що для конкретного виду самостійної роботи потрібно планувати оптимальний час для її виконання. На відміну від дорослих, діти виконують окремі елементи самостійної діяльності значно повільніше, тому слід завжди враховувати вікові особливості учнів під час визначення змісту, обсягів та оформлення завдань для самостійної роботи;

- під час самостійного виконання учнями завдань педагогу слід уважно спостерігати за навчальною діяльністю школярів, за потребою надавати індивідуальні або групові консультації. Періодично проходити між рядами з метою поточного контролю наявних результатів роботи й за умови виникнення ускладнень, спрямовувати пошукову роботу учнів у правильному напрямі. Якщо учні за браком часу не встигають виконати завдання самостійної роботи на уроці, їм необхідно дозволити завершити цю роботу вдома й перевірити результати на наступному уроці;

- для проведення самостійних робіт на уроках бажано частіше використовувати групову форму організації навчальної діяльності учнів, яка

має багато переваг та значно прискорює виконання запланованих завдань й надає вчителю можливість відразу перевірити їх результати;

– для того, щоб учні швидко і правильно розв'язували самостійні завдання, з почуттям відповідальності й власної гідності необхідно поступово привчати їх до алгоритмів самостійної діяльності. Кожний вид самостійної роботи потребує від учня засвоєння певних прийомів, при цьому вчителю слід надавати відповідні рекомендації та поради щоб ці прийоми постійно закріплювались і набували статусу умінь й навичок.

2.2 Зміст і характер запитань та завдань самостійної роботи на уроках географії

Від змісту завдань передусім залежать засвоєння програмового матеріалу, розвиток розумових здібностей учнів, уміння їх самостійно працювати.

Завдання як частина навчального процесу мають відображати не тільки основний зміст курсу, а й розвиток знань – етапи формування понять, ступінь оволодіння прийомами навчальної роботи. Через самостійне вирішення завдань проходить розвиток знань, практичних умінь та навичок роботи з картою, підручником, планом та ін. Наприклад, вивчаючи тему «Африка», слід приділити особливу увагу новим поняттям, внесеним до програми. З цією метою складаються завдання на засвоєння головних ознак і одиничних понять, що неможливо без застосування логічних операцій (наприклад, аналізу, синтезу) і прийомів самостійної розумової діяльності. У роботах з картами або роботах, які вводяться вперше, від учнів вимагається за планом, який пропонується, і картами дати характеристику окремих компонентів природи і вказати причинно-наслідкові зв'язки, які раніше були розкриті в аналогічних або інших випадках. У завданнях на зіставлення вказуються ознаки, за якими слід порівняти географічні об'єкти, характеристики різних територій [14].

У розділі «Євразія» на засвоєння головних ознак загальних понять відводиться мало часу. Тому тут повинні переважати завдання на самостійне і творче застосування засвоєних раніше теоретичних знань для розкриття географічних закономірностей. Так, можна запропонувати на основі аналізу карт визначити спільне і відмінне в історії розвитку рельєфу і пояснити, як це позначилось на сучасній будові поверхні Землі. Виконання завдань з теми «Євразія» повинно передбачати більшу самостійність учнів, ніж у передніх темах, а також активну розумову діяльність. Учні, пропонується самим визначити ознаки для порівняння і, застосувавши знання причинно-наслідкових зв'язків, самостійно показати вплив особливостей географічного положення на клімат і внутрішні води [14].

Виконуючи поставлені завдання, учні опановують складними прийомами розумової діяльності – класифікації, порівняння, аналізу, вміння робити власні висновки. Такі види роботи сприяють розвитку вміння міркувати, робити висновки і самостійно здобувати знання.

Найважливіша умова формування понять -- наступність, встановлення зв'язку між новими і раніше набутими знаннями. Тому в перших темах необхідно приділяти більше уваги завданням, які допомагають відновити в пам'яті учнів мінімум знань (факти, поняття, вміння застосовувати їх у нових ситуаціях), необхідний для формування нових понять. У школярів інколи виробляються стереотипні відповіді на звичайні питання. Зміна форми запитання часто викликає в них розгубленість і здивування. Тому для засвоєння навчального матеріалу потрібне багаторазове його повторення в різних поєднаннях, переосмислення, застосування різних завдань.

У доборі форми завдань враховується і фактор часу. У сучасних умовах найбільш ефективні завдання конструктивні й тестові. Вони стимулюють власну творчу думку учнів; крім того, потребують короткої відповіді, отже, допомагають економити час; «ключі» і норми оцінок дають змогу діставати об'єктивні дані про знання учнів. Крім того, такі завдання допомагають

учителю розв'язувати ряд дидактичних проблем. Так, через самостійні роботи учнів, завдяки великій економії часу, можна провести весь основний навчальний матеріал курсу, дістати дані (зворотний зв'язок) про особливості засвоєння провідних знань усіма учнями, що дуже важливо для керівництва навчальним процесом. Розчленування знань на складові елементи дає змогу краще засвоїти фізико-географічні процеси.

Норми оцінок, що є складовою частиною тестів і конструктивних завдань, дають можливість широко впроваджувати на уроках само- та взаємоперевірку. Це стимулює учнів до набуття самостійних знань. Оцінку за роботу ставить не вчитель, тому немає потреби готувати уроки «для вчителя», а також пристосуватися до його методики перевірки.

Економія часу на уроці, що створюється завдяки використанню тестів, дає змогу більше приділити уваги усному опитуванню й організації розгорнутої бесіди, необхідної для розв'язання виховних завдань курсу. Застосування тестових і конструктивних завдань зовсім не зменшує ролі традиційного письмового і усного опитування, що великою мірою сприяє формування усної мови учнів. Особливе місце серед навчальних завдань посідають *тести-альтернативи*. Дослідження показують, що вони значно підносять ефективність навчання географії в середніх класах і збуджують інтерес учнів до предмета. Найдоцільніше їх застосовувати для самоперевірки знань. Але для підсумкової перевірки використовувати тести-альтернативи не рекомендується.

Дослідження показують, що учні поверхнево засвоюють географічний матеріал, якщо їм дається нечітко визначене завдання (наприклад, прочитати відповідний параграф підручника). Організуючи самостійну роботу, доцільно спрямувати їхню увагу на виконання певних логічних операцій.

Характер завдань і запитань для самостійної роботи, ступінь їх складності на різних етапах навчання повинні змінюватися. Необхідна така організація самостійних робіт у сучасному навчальному процесі, за якої учні не тільки засвоюють систему знань, умінь і навичок, визначених програмою,

а й розвивають свої творчі можливості і готуються до безперервної самоосвіти, тобто до систематичного формування навичок культури розумової праці. *Характер запитань і завдань* може бути найрізноманітнішим, наприклад:

- а) запитання на відтворення, добір фактів;
- б) запитання, що вимагають узагальнення і систематизації вивчених фактів і явищ;
- в) запитання, що вимагають пояснення географічних фактів, причинно-наслідкових зв'язків
- г) запитання, що вимагають порівняння, зіставлення та доведення;
- д) запитання, що сприяють визначенню особистого ставлення учнів до фактів минулого і сучасного географії тощо;
- е) запитання, що вимагають характеристики, оцінки географічних фактів і подій.

Завдання, побудовані на великому за обсягом матеріалі, вивчення якого потребує багато часу, або на матеріалі, з якого учні не зможуть вичленити головного, не дають позитивних наслідків, проте й легкі завдання часто виконуються механічно, без особливого розумового напруження. Щоб завдання були посильними й містили певні труднощі, їх необхідно поступово і ускладнювати та індивідуалізувати. Це ж стосується і *форм роботи* на уроці (індивідуальної, групової та фронтальної) (табл. 3).

Проте кожна з форм самостійної роботи має і недоліки. Так, при індивідуальній роботі учні не спілкуються, не обмінюються досвідом. При фронтальній роботі не враховуються індивідуальні характеристики учнів; рівень попередньої підготовленості; пізнавальні інтереси й можливості.

Диференціація самостійних робіт на уроці може проводитись по-різному. При цьому доцільно поділити учнів класу на певні групи за рівнем їх знань та умінь. Враховуючи психологічні особливості, умовно визначаються три групи учнів, які відрізняються різним ступенем готовності

до самостійної роботи, різним ставленням до навчання та умінням володіти окремими прийомами розумової праці.

Таблиця 3.

Форми самостійної роботи на уроках географії

Форма роботи	Переваги
<i>Індивідуальна форма роботи</i>	-високий рівень самостійності; -відповідає розвитку і здібностям; -диференційований підхід; -контроль, перевірка, оцінка.
<i>Групова форма роботи</i>	-спільна мета завдань для групи; -спільні зусилля; -спільне планування; -обговорення; -взаємодопомога; -взаємоперевірка.
<i>Фронтальна форма роботи</i>	-одночасне виконання завдання; -постановка проблемних питань; -одночасне керівництво всіма учнями й колективним пошуком.

Група «Хочу – можу».

Таких учнів близько 30%. Для цієї групи характерні такі особливості: психологічна готовність учнів до виконання самостійної роботи. Ця група учнів володіє певною системою прийомів розумової праці, з інтересом виконує різні завдання самостійної роботи, виявляючи ініціативу і творчість.

Група «Хочу – не можу».

Таких близько 50%. Учні цієї групи до навчання ставляться в основному сумлінно. Однак «готовність» їх до виконання самостійної роботи має дещо пасивний характер у зв'язку з невпевненістю у своїх знаннях та відсутністю сталих умінь і навичок.

Група «Не хочу – не можу».

Таких учнів до 20%. Ці учні негативно ставляться до навчання, хоч усвідомлюють, що школу закінчувати треба. Відсутні бажання й інтерес працювати самостійно, бо усвідомлення власних прогалин у знаннях

породжує невпевненість і пасивність. Диференціація завдань має сприяти не тільки підвищенню якості знань і вмінь кожного учня, а й поступовому переходу його з однієї групи до іншої. Такий підхід забезпечить послідовний розвиток особистості і пізнавальних здібностей кожного учня [25].

2.3 Методика виконання самостійних робіт

Методика виконання самостійних робіт залежить від змісту матеріалу і навчальних та виховних завдань, які ставляться до них. Скажімо, для відновлення опорних знань завдання найчастіше виконують перед вивченням нового матеріалу. Наприклад, для роботи з картами важливо відновити в пам'яті учнів поняття: географічна широта і довгота, полярні кола і тропіки, а також уміння визначати координати, орієнтуватися за картою, вимірювати відстані між пунктами тощо. Для цього короткі завдання можна роздати по рядах, визначивши час на їх виконання, виявити труднощі і прогалини в знаннях у процесі роботи. А потім організувати бесіду за запитаннями, що становили труднощі в роботі учнів. Попереднє виконання завдання дасть змогу кожному пригадати, що він знає, вміє робити. В ряді випадків завдання можна використати і для усної фронтальної перевірки знань учнів.

Деякі самостійні завдання за опорними знаннями можна виконувати під час пояснення нового матеріалу, органічно поєднуючи нові знання з тими, що були набуті раніше.

Учитель повинен готувати учнів до виконання самостійної роботи. Відомо, що процес розв'язання проблеми значно прискорюється, коли дослідник (учень) не оперує методом спроб та помилок, а керується певними правилами, алгоритмами діяльності. Звичайно, не існує універсального алгоритму для аналізу будь-яких проблем, але вчитель повинен формувати в школярів уміння знаходити раціональні підходи, уникати втрат часу. Для цього дітям пропонується використовувати в роботі такий *алгоритм* [25]:

1. Уважно проаналізуй умови завдання, чітко визнач, що треба знайти, порівняти, встановити, довести.

2. З'ясуй, що треба мати для того, щоб дістати відповіді на поставлені питання.

3. Визнач можливі шляхи одержання відсутніх даних.

4. Накресли послідовні кроки розв'язання завдання, поетапно реалізуй їх.

5. Перевір правильність знайденого рішення.

Такий «загальний метод» розв'язання проблем дає змогу ефективно управляти інтелектуальним розвитком кожного учня. В разі виникнення в дітей серйозних ускладнень у роботі вчитель завжди може надати диференційовану допомогу: порадити звернутися до інформаційного матеріалу (довідника, підручника, словника), згадати про колись пережиті ситуації, схожі завдання. Проте ніяк не варто підказувати готові шляхи розв'язання.

У завданнях для закріплення знань особливу увагу звертають на роботу з картою, кліматичними діаграмами, виділення головних ознак понять. З багатьма тематичними картами учні працюють вперше, тому дуже важливо навчити їх читати ці карти -- бачити за ними реально існуючі географічні предмети і явища. Для цього перед виконанням завдання необхідно ознайомлювати учнів з кожною новою картою, показати, що можна дізнатися з неї, в якій послідовності, які причинно-наслідкові зв'язки можна встановити тощо.

При виконання опису географічного об'єкту чи явища за картою треба попередньо пояснити учням і проінструктувати, як виконується кожний пункт плану опису. Важливо пояснити також прийоми, за допомогою яких можна розкрити кожний пункт плану. Наприклад, перед тим як дати завдання описати гори за картою, слід на іншому прикладі розкрити послідовність дій такого опису. Так, щоб визначити географічне положення гір, треба знайти їх на карті і з'ясувати, в якій частині материка вони знаходяться. Напря-

гірських хребтів визначають за градусною сіткою, протяжність – за масштабом. Для цього використовують тільки карти материків, бо на всіх інших картах надто великі викривлення. Щоб визначити переважаючі висоти, користуються шкалою висот, встановлюють, який колір переважає на території, що розглядається. Найбільшу вершину встановлюють за відмітками висот.

Особливо докладно слід проінструктувати перед першими роботами з опису клімату, річок, природних зон, населення, політичної карти, областей.

Співвідношення діяльності вчителя і учнів під час виконання завдань весь час змінюється. В перших темах важливо звертати увагу на розкриття прийомів навчальної роботи учня, необхідних для виконання завдань. Пізніше учень має не тільки виконати завдання, а й пояснити, в якій послідовності і як його виконувати. Шлях від виконання навчальних завдань до творчих самостійних робіт тривалий і складний, і про це необхідно пам'ятати вчителю.

Проведення самостійних робіт слід пов'язувати з узагальненням навчального матеріалу. Скажімо, під час вивчення перших чотирьох материків учні ознайомилися з усіма типами клімату, тому важливо закріпити істотні ознаки кожного поясу.

Потреба в уроці для перевірки після вивчення теми «Африка» зумовлюється тим, що у вступі і перших розділах вводиться дуже багато нових основоположних понять і розкривається зміст (склад дій та їх послідовність) специфічних для географії прийомів навчальної роботи з картою, кліматичними діаграмами, цифровим матеріалом. Від того, як учні засвоять на першому етапі теоретичні знання і прийоми роботи, залежатиме успіх вивчення всього курсу. Тому важливо вже на першому етапі формування знань виявити недоліки в засвоєнні складних понять і не припускати їх в подальшій роботі.

Слід пам'ятати: курс географії – це певна система фактів, закономірностей і понять в їх тісному зв'язку. В міру переходу учнів з класу в

клас зростає рівень їх знань і пізнавальні можливості. Географічний процес розкривається все повніше і глибше. У зв'язку з цим і види самостійної роботи учнів поступово ускладнюються.

Органічним продовженням класної самостійної роботи є домашня самостійна робота. Мета самостійної роботи з географії – міцне закріплення вивченого на уроці матеріалу, глибше його осмислення, дальший розвиток набутих учнями умінь і навичок самостійної роботи з текстом підручника, географічними картами, ілюстраціями, схемами. На жаль, сьогодні домашнім завданням приділяється зовсім незначна увага, хоча розуміння їх сенсу, а також їх значимості для оволодіння матеріалом відіграє чималу роль у процесі навчання. Причому значним є не лише зміст завдання, а й спосіб його подання. Зміст домашнього завдання може бути найрізноманітнішим, але обов'язковою залишається наявність декількох рівнів: обов'язкового мінімуму, тренувального, тобто репродуктивного, та творчого.

Учні, виконуючи домашні завдання, привчаються писати прості і розгорнуті плани з окремих питань і тем, складати різні тематичні таблиці, працювати з додатковою літературою, готувати невеликі повідомлення, доповіді та реферати, складати власний опорний конспект або «Гірлянду асоціацій». Досить цікавим є завдання скласти власну задачу або провести власний експеримент. Можна запропонувати учням вибрати завдання за власним бажанням, якщо в них є необхідний дидактичний матеріал. Такий прийом дозволяє учням здійснювати свободу вибору, а вчителю – відстежувати сильні і слабкі місця в їхніх знаннях. Давати завдання можна і якимось незвичним способом: або закодувати номери сторінок чи параграфів; або кожному учню підготувати лист у конверті з завданням; або учні самостійно дістають із коробки картки з номерами завдань...

З переходом на 12-бальну систему оцінювання оцінювати знання учнів стало простіше, адже в Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів чітко прописані рівні і бали. Оцінювання результатів навчальних досягнень

учнів з географії здійснюється з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і передбачає диференційований підхід у його організації. Критерієм оцінки роботи учнів є не стільки обсяг навчального матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, використовувати в життєвих ситуаціях, вміння самостійно здобувати знання. Оцінюючи відповіді учнів, слід враховувати правильність, повноту, глибину, осмисленість, дієвість, міцність і системність знань [25].

Щоб підвищити інтерес учнів до самостійної роботи і відповідальність за її виконання, доцільно застосовувати таку форму перевірки, як самоконтроль. У цьому разі можна користуватися різними методичними прийомами, зокрема:

а) після виконання роботи відповіді і норми оцінок учитель записує на дошці; учні, зіставляючи свої відповіді з правильними, самі виставляють собі оцінку;

б) учні, які сидять поруч на парті, перевіряють один в одного роботи і виставляють оцінки, а потім уже звіряють їх з нормами, які визначені вчителем.

Для ефективності самостійної роботи учнів в класі та вдома можна пропонувати учням завести зошит-орієнтир, в якому вони записують пам'ятки, алгоритми виконання завдань, пояснення спеціальних розумових і практичних операцій, з якими працюють під час їх виконання. Заучування правил не потрібне, адже вони мимовільно запам'ятовуються завдяки багаторазовому вживанню в навчальному процесі.

Приклад алгоритму виконання самостійних завдань з географії представлений в таблиці 4.

Алгоритму виконання самостійних завдань з географії

Етап уроку	Види самостійної роботи
1. Виділити головне з прочитаного	<ul style="list-style-type: none"> -Прочитай увесь заданий текст, глибоко вдумуючись у його зміст; - Поділи текст на логічні частини, з'ясуй, які слова є головними в кожній частині, використовуючи ключові слова, сформулюй головну думку або ідею; - Склади план прочитаного; - Головні думки повтори; - Перевір себе.
2. Скласти простий план прочитаного	<ul style="list-style-type: none"> - Уважно прочитай текст. - Поділи текст на частини. - Склади план прочитаного. - Перевір себе.
3. Скласти складний план прочитаного.	<ul style="list-style-type: none"> - Прочитай увесь заданий текст, глибоко вдумуючись у його зміст. - Поділи текст на логічні частини. - Склади план прочитаного. - Поділи на частини кожний пункт. -Поділи кожний пункт на логічні частини. - Дай їм назву. - Перевір, чи не поєднуються пункти і підпункти плану.
4. Скласти конспект	<ul style="list-style-type: none"> - Уважно прочитай текст. - Випиши нові слова, терміни, з'ясуй їх значення в словнику. - Випиши важливі висновки і нові положення. - Склади план. - Запиши конспект коротко, своїми словами. - Прочитай конспект, усно розкажи тему.
5. Скласти творчий опорний конспект.	<ul style="list-style-type: none"> - Перш ніж приступати до роботи, добре продумай назву теми, уважно прочитай текст (підручник, додаткова література). - Випиши нові слова, терміни, з'ясуй їх значення в словнику. - Випиши важливі висновки, положення, які зустрічаються вперше, виділи основну думку, ідею. - Читаючи текст, пов'яжуй його з часом, картою, графіками, схемами підручника. Склади план. - Придумай символіку опорних знаків, вислови свої ідеї. - Перевір себе, розкажи тему за конспектом.

Спеціальні розумові і практичні операції для виконання завдань самостійної роботи.

1. «Визначити зміст поняття». Означає розкриття найсуттєвіших рис і ознак запропонованого поняття.

2. «Визначити причини або наслідки географічного факту». Означає чітке з'ясування географічних умов, чинників, передумов, що зумовили дану подію, явище, процес.

3. «Порівняти». Передбачає виявлення спільних рис і ознак запропонованого географічного факту (у вигляді події, явища, процесу) з подібними, аналогічними, а також його особливостей, якими він відрізняється за суттю, причинами й наслідками.

4. «Проаналізувати». Означає визначення суттєвих рис та ознак географічного факту, його найсуттєвіших зв'язків з іншими фактами в зазначеному просторі.

5. «Узагальнити». Означає знайти головні риси, характеристики, закономірності, причини, через які весь обсяг матеріалу можна розуміти як щось єдине, цілісне, таке, що володіє внутрішньою спільністю.

6. «Дати оцінку». Потребує добору конкретних науково обґрунтованих власних аргументів, висловлення власної думки.

РОЗДІЛ 3

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ

3.1 Методичні особливості формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії

У шкільному освітньому просторі географія є базовим світоглядним навчальним предметом, що покликана сформувати в учнів достовірну географічну картину світу. Завдання географічної освіти в школі полягає не тільки в тому, щоб школярі засвоїли систему предметних знань та вмінь, але й, що дуже важливо, набули навичок самостійного наукового пізнання, що є базою для саморозвитку та самореалізації. Ключовим засобом досягнення цієї цілі є шкільний підручник з географії.

Підручник – це один із найскладніших (і найдосконаліших) витворів людської культури, який концентрує і кристалізує в собі її різноманітні досягнення в багатьох сферах людського життя і діяльності; це певна форма втілення й організації людського досвіду з метою передачі його наступним поколінням і сприяння їх входженню (включенню) у доросле життя [2, 10, 25, 33].

Важливо навчити школярів використовувати весь потенціал підручника, сформувати вміння самостійної роботи з його компонентами. Це надасть змогу переносити засвоєні способи діяльності на інші джерела інформації та успішно реалізовувати отриманий досвід у постійно змінюваних реаліях життя.

Методика формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником передбачає використання системи впливів на складові процесу навчання географії засобами підручника як на уроках географії, так і в позаурочний час, що спрямовані на покращення його результатів.

Складовими вміння самостійної роботи з шкільним підручником є:

1. Прийоми самостійної роботи з текстом, що ґрунтується на оволодінні учнями наступними способами навчальної діяльності:

- формулювати головну думку, визначати ключові поняття та терміни, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, самостійно узагальнювати;
- складати план (простий, розгорнутий, у вигляді питань), орієнтуватися у змісті параграфу;
- складати конспект, тези;
- створювати графічно-знакові моделі (таблиці, опорні схеми, графіки, що відображають текстовий матеріал);
- переказувати (відтворювати інформацію тексту за самостійно складеним планом, аналізувати географічні процеси та явища, давати характеристику географічним об'єктам що описуються);
- ставити запитання та знаходити на них відповіді у тексті;

2. Прийоми самостійної роботи з позатекстовим компонентом підручника, що включають:

- навчальну діяльність з ілюстративним матеріалом (здатність учнів розшифровувати інформацію, виділяти головні та другорядні елементи, аналізувати, порівнювати, давати характеристику зображуваного);
- навчальну діяльність з методичним апаратом (системою запитань і завдань, апаратом організації засвоєння (використовувати вказівки, які пояснюють як працювати з компонентами підручника));
- навчальну діяльність із апаратом орієнтування, який забезпечує успішну налагоджену організацію самостійної роботи зі складовими елементами підручника.

Формування вмінь самостійної роботи з підручником – спеціально організована вчителем діяльність, спрямована на освоєння та вироблення в учнів прийомів, що є компонентами досліджуваного вміння, та їх самостійне застосування у нових змінюваних ситуаціях.

Для успішного формування вмінь самостійної роботи з шкільним підручником фізичної географії педагогу необхідно:

- систематично поурочно планувати результати формування вмінь самостійної роботи з підручником;
- пояснювати суть та значення кожного прийому, способу діяльності з навчальною книгою;
- доповнювати зміст підручника алгоритмічними прописами, інструкціями, пам'ятками послідовних дій, системою завдань до кожної теми та розділу, що спрямовані на формування досліджуваних вмінь;
- керувати самостійною роботою учнів під час виконання тренувальних вправ та завдань;
- стежити, щоб учні застосовували сформовані вміння у змінюваних ситуаціях, в нестандартних умовах [33].

Найважливішими методичними умовами формування досліджуваних вмінь, на нашу думку, є: використання алгоритмів, рекомендацій для роботи з навчальною книжкою; впровадження прийомів графічної оптимізації тексту – згортання інформації шляхом створення плану, тез, конспекту, оформлення таблиць, різноманітних моделей, висновків; використання проблемних питань та завдань, навчальних ігор та ігрових прийомів.

Види самостійної роботи з підручником в загальному вигляді представлені в таблиці 5.

Загальний алгоритм самостійної роботи з підручником географії включає три послідовні етапи.

1. Робота з шкільним підручником має розпочинатися з організації спеціальної діяльності учнів, спрямованої на мотивацію навчання, актуалізацію наявних знань та розуміння тексту. Відповідно, перший, підготовчий етап передбачає визначення мети опрацювання певної теми (яка інформація подається, для чого вона необхідна, як її можна використати на практиці) та огляд текстового і позатекстового компонентів. На цьому етапі потрібно здійснити наступне:

- прочитати заголовок, вступ та продумати зміст параграфа,

визначити основну ідею тексту (педагогом можуть бути застосовані методичні прийоми: “банк гіпотез” – висловити припущення щодо матеріалу про який буде йти мова; “кущ асоціацій” – записати слова-асоціації до заголовку);

- дати відповіді на пропедевтичні питання до параграфа, що готують до сприйняття нової інформації, та зорієнтовані на відтворення раніше вивченого матеріалу;

Таблиця 5

Види самостійної роботи з підручником на різних етапах уроку географії

Етап уроку	Види самостійної роботи з підручником
<i>Мотивація навчальної діяльності та актуалізація опорних знань</i>	Попереднє читання, перегляд ілюстративного матеріалу, підготовка відповідей на питання, що вміщені перед текстом параграфа, робота з рубриками, що містять цікавий пізнавальний матеріал (наприклад рекорди, факти), виконання завдань, що розраховані на застосування учнями раніше здобутих знань та вмінь, вирішення проблемних завдань, що запропоновані вчителем, виконання завдань дидактичних ігор за матеріалами підручника
<i>Перевірка домашнього завдання</i>	Відповіді на запитання, що містить методичний апарат підручника, коментована презентація виконаних завдань (графічно-знакових моделей, таблиць, картосхем тощо), виступи з окремих питань за самостійно складеним планом, тезами, конспектом, виконання завдань з використанням компонентів навчальної книги
<i>Вивчення нового матеріалу</i>	Читання, виділення найголовнішої інформації, пошук відповідей на запитання вчителя або її підтвердження з посиланням на текст («цитування»), згортання тексту за смисловими опорами (у вигляді ключових слів, плану, тез), створення графічно-знакових моделей, робота з позатекстовим компонентом (ілюстративним матеріалом, рубриками), вирішення проблемних завдань, вивчення нового матеріалу за умовами дидактичних ігор
<i>Закріплення вивченого</i>	Робота з методичним апаратом книги (розв’язання завдань за зразком (репродуктивні), виконання завдань, де відбувається перенесення здобутих знань у нові умови (продуктивні, творчі), складання конспекту, таблиць, схем, підготовка характеристик географічних об’єктів та явищ за матеріалами підручника, виконання завдань дидактичних ігор за матеріалами підручника

- скласти план до теми: структурувати матеріал за заголовками пунктів та сформулювати їх у вигляді запитань (під час читання це

забезпечить усвідомлюваний пошук відповідей у діалоговій формі).

2. Наступний крок – читання, передбачає виокремлення знайомої інформації, нових фактів, незрозумілого, встановлення зв'язку тексту з графічно-знаковими моделями, ілюстраціями, картами, рубриками, порівняння їх даних, виділення додаткових відомостей з позатекстового компоненту. У сучасних підручниках з географії швидкому знаходженню учнями найсуттєвішого сприяє науковий та доступний виклад тексту, що логічно структурований з акцентуацією уваги на важливі твердження, факти, ключові поняття та назви (виділення шрифтом, кольором).

Після опрацювання теми необхідно:

- перевірити правильність висунутих на початку гіпотез, асоціацій, складеного плану;
- дати відповідь на запитання, сформульовані у плані;
- скласти конспект, тези (це можуть бути ключові поняття та терміни з визначеннями, найважливіша інформація по кожному пункту плану, яку можна подати і у звичайному текстовому форматі, і у вигляді схеми, таблиці чи малюнка з поясненнями);
- зробити узагальнення, стисло переказати основний зміст тексту;
- навести власні приклади і докази прочитаного та законспектованого матеріалу;
- виконати запропоновані завдання до теми;
- сформулювати висновки на основі виконаних досліджень.

У набутті та відпрацюванні прийомів, що входять до загального алгоритму самостійної роботи школярів з підручником стратегічною опорою виступає система запитань і завдань. Вона спрямована на застосування, поглиблення, систематизацію набутих знань, умінь та навичок на основі дій, які учні здійснюють за заздальгідь сформованими алгоритмами їх виконання з опосередкованою участю педагога. Вчитель роз'яснює структуру, поетапність, ілюструє зразки виконання певного виду запитання чи завдання. Учні засвоївши ці пояснення, виконують певний вид завдання спочатку

колективно, надалі у результаті тренувань формуються навички самостійної роботи.

Система завдань для формування вмінь самостійної роботи з підручником є механізмом, що забезпечує вироблення таких способів діяльності як виділення у наданій інформації найважливішого шляхом аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації, класифікації, абстрагування та конкретизації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; згортання інформації шляхом створення плану, конспекту, тез, таблиць, опорних схем, малюнків; розв'язання проблемних питань тощо.

За ступенем самостійності учнів під час виконання завдань, як зазначалося в попередньому розділі, можна виокремити наступні їх типи: репродуктивні, реконструктивні та творчі.

Репродуктивні виконуються на основі зразка чи детальних інструкцій, алгоритмів. Вони дозволяють виробити основні навчальні вміння та навички, але не забезпечують прояву творчості. Ці завдання є основою для виконання більш складнішої роботи. Сюди слід віднести вирішення типових завдань, виконання різних вправ за зразком, знаходження готових відповідей у підручнику тощо.

Реконструктивні вимагають застосування раніше здобутих знань та вмінь відповідно до визначених умов. Для вирішення таких завдань недостатньо просто відтворити готові знання у тому вигляді в якому вони подані у підручнику, учень має проаналізувати географічну інформацію, осмислити причино-наслідкові зв'язки та взаємозалежності.

Творчі ж завдання потребують складної інтелектуальної діяльності, прийняття самостійних рішень. Завдяки їм учні вчаться розкривати нові властивості об'єктів вивчення, висловлювати власні судження, давати оцінку, вирішувати проблемні питання, робити узагальнення.

Система завдань для самостійної роботи з підручником має відповідати наступним вимогам: структурі та послідовності навчального матеріалу, його практичному значенню, системності та зростанню проблемності, нормам

хронометражу та посиленості для виконання. Впровадження завдань також необхідне для оцінювання індивідуальних пізнавальних можливостей школярів, для розвитку їх загальнонавчальних умінь та навичок.

Результативність **самостійної роботи з текстом підручника** залежить від розуміння інформації, що викладена в ньому, тому можливо виокремити наступні уміння, що є необхідними в даному процесі:

- генералізувати (виділяти в прочитаному найважливіше): сформулювати головну думку, визначати ключові поняття та терміни, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, самостійно робити висновки, узагальнювати тощо;
- складати план (простий, розгорнутий, у вигляді питань), орієнтуватися у змісті параграфу;
- складати тези;
- складати графічно-знакові моделі (таблиці, опорні схеми, графіки, що відображають текстовий матеріал);
- переказувати (відтворювати інформацію тексту за самостійно складеним планом, аналізувати географічні процеси та явища, давати характеристику географічним об'єктам, що описуються);
- ставити запитання та знаходити на них відповіді у тексті.

3.2. Приклади завдань для самостійної роботи за матеріалами шкільного підручника

В розділі наведемо приклади завдань для самостійної роботи за матеріалами шкільного підручника 7 класу курсу “Материки та океани” до тем “Південна Америка” та “Антарктида”, кожна з яких охоплює низку параграфів. Для виконання представлених завдань були опрацьовані методичні розробки Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. та інші дидактичні комплекси до вивчення шкільної географії [14, 31, 33].

Завдання до теми “Південна Америка”

1. Складіть план характеристики природи Південної Америки.
2. Використовуючи підручник, дайте відповіді на проблемні питання.
 - Якого кліматичного поясу, властивого Південній Америці, немає на інших материках тропічних широт? Назвіть його головні особливості.
 - З чим пов'язана повноводність Амазонки протягом року?
 - Наведіть докази, що Анди молоді гори, які не завершили свого формування.
 - Чому пасати краще звожують Америку, ніж Австралію і Африку?
 - Чому більшість великих річок несуть свої води в Атлантичний океан?
 - Які причини нерівностей у рельєфі західної та східної частин материка. Зробіть висновок про взаємозв'язок між розташуванням великих форм рельєфу і тектонічною будовою.
3. Запишіть 10 ключових слів чи словосполучень, які потрібно використати для опису населення материка Південна Америка.
4. Допишіть та сформууйте правильні речення.
 - Заході, течія, повітря, територій, сприяє, опадів, розташована.
 - Основна, населення, Південної Америки, іспанською, в, Бразилії, оскільки, 2, близькі, до, то, Південну Америку, і, Панамського перешийку, називають, ще, Америкою.
5. Підкресліть правильні характеристики Південної Америки, що вирізняють її серед інших материків: найнижчий материк; найдовша гірська система; найвищий водоспад; найхолодніший материк; найбезлюдніший; найвологіший; найповноводніша річка; найвищі гори; найбільша рівнина; найзаселеніший.
6. Складіть таблицю спільних та відмінних рис фізико-географічного положення Південної Америки та Австралії

<i>Фізико-географічного положення Південної Америки та Австралії</i>	<i>Спільне</i>	<i>Відмінне</i>

7. Доповніть схему причинно-наслідкових зв'язків, що пояснює формування узбережної природної зони пустель у Південній Америці

*ПМ – повітряна маса (вказати її характеристики: волога чи суха)

8. Опишіть сельву, використовуючи такі слова і словосполучення: екватор, багатоярусність, вічнозелені, ліани, царство, Амазонська низовина, комах і павуків.

9. Складіть схему «Політична карта Південної Америки».

10. Виправте помилки в тексті.

У зв'язку з вологістю клімату на материк сформувалися малі річкові системи. Переважна їх більшість належить до басейну Тихого океану. Річки **мають переважно снігове живлення. Найпотужніші серед них Амазонка, Тітікака, Парана, Маракайбо.**

11. Опрацюйте фізичну карту материка, що міститься в підручнику. Яку інформацію про природу материка вона передає?

12. Виконайте творче завдання на вибір:

а) створіть рекламний проект материка чи одного з його природніх об'єктів, виділивши важливу та цікаву інформацію на яку потрібно звернути увагу;

б) відтворіть інформацію подану за темою в підручнику у вигляді казки.

Завдання до теми “Антарктида”

1. Складіть план характеристики фізико-географічного положення Антарктиди.

2. Використовуючи підручник, дайте відповіді на проблемні питання.

➤ Чому Антарктида є областю вічного холоду Землі?

- Чому молодий гірський хребет на Антарктичному півострові називають Антарктичними Андами?
- Чому у вивченні Антарктиди й охороні її природи необхідне міжнародне співробітництво?
- Антарктида – рекордсмен за кількістю сонячної радіації, що надходить у літній час. Чому тоді на материку найнижчі температури на Землі?

Чому тваринний світ Антарктиди пов'язаний з морем?

- У чому полягає своєрідність органічного світу материка?
- Чому на материку заборонено добувати корисні копалини?
- Чому Антарктида була відкрита останньою з материків Землі?
- Чому лід Антарктиди поступово сповзає в океан?
- Чому корисні копалини Антарктиди розвідані недостатньо?

3. Закресліть зайве в переліку:

- пінгвіни, тюлені, ведмеді, сови;
- шельфовий льодовик, оазис, айсберг, річка;
- буревісник, альбатрос, поморник, біла сова;
- М. Лазарєв, Ф. Беллінсгаузен, Р. Пірі, Р. Амундсен.

4. Допишіть та сформууйте правильні речення.

➤ Під, впливом, своєї, поступово, океан, шельфові, ніби, продовженням, льодового, материка, морі, найбільший, Росса, площею, території.

➤ Практично, територія, Антарктиди, кліматичному, поясі, панують, повітряні маси, погода, тільки, частина, півострові, заходиться, пояс.

5. Порівняйте природу центральної частини Антарктиди та її прибережних районів, результати оформіть у вигляді таблиці

Характеристика	Центральна частина Антарктиди	Прибережні райони
Клімат		
Органічний світ		

6. Створіть схему причинно-наслідкових зв'язків, що пояснює утворення асбергів в Антарктиці. Встановіть логічну послідовність у вигляді ланцюжка взаємопов'язаних характеристик природи материка:

1) холодний клімат; 2) формування льодовикового куполу; 3) утворення айсбергів; 4) сповзання льодовика

7. Опишіть зону арктичних пустель, використовуючи такі слова і словосполучення: арктичний, кліматичний пояс, ґрунти, водорості, мохи, лишайники, пінгвіни, тюлені, кити, альбатроси

8. Складіть схему «Основні форми рельєфу Антарктиди».

9. Використовуючи матеріали підручника, заповніть таблицю

Час	Ім'я дослідника	Досягнення
1773 р.		
1820 р.		
1911 р.		
1912 р.		

10. Виправте помилки в тексті.

Антарктида за площею другий материк, майже повністю розміщується за полярним колом, окрім території Антарктичного острова. Материк вкритий льодовиковим куполом, середня товщина якого складає 100 м. За рахунок цього Антарктида є найнижчим материком на Землі.

11. Опрацюйте фізичну карту материка, що міститься в підручнику. Яку інформацію про природу материка вона передає?

12. Виконайте творче завдання на вибір:

а) створіть рекламний проект материка чи одного з його природніх об'єктів, виділивши важливу та цікаву інформацію на яку потрібно звернути увагу;

б) відтворіть інформацію подану за темою в підручнику у вигляді казки.

ВИСНОВКИ

1. Самостійна робота школярів, з урахуванням світових тенденцій розвитку освітніх систем, перетворюється на провідну форму організації навчального процесу. Вчителю географії необхідно в межах уроку залучати різні види та форми самостійної роботи учнів. З урахуванням вікових особливостей школярів слід поступово збільшувати частку самостійної навчальної роботи на різних етапах уроку, особливо під час вивчення нового матеріалу та для його закріплення.

2. Основні види завдань самостійної роботи з географії можна згрупувати за дидактичною метою та розвитком мислення учнів за такими напрямками: оволодіння теоретичними знаннями, активізація пізнавальної діяльності, осмислення наявних причинно-наслідкових зв'язків, закріплення набутих знань та формування вмінь і навичок їх застосування, відповідальність за прийняття самостійних рішень.

3. У процесі вивчення курсів географії в загально-освітній школі, крім програмних практичних робіт, доцільно застосовувати додаткові самостійні роботи, які відповідають навчальній програмі й розроблені за певним алгоритмом. Самостійні роботи з географії мають бути методично обґрунтованими, чітко регламентованими й передбачати обов'язкову перевірку результатів виконання.

4. Регулярне використання завдань для самостійної роботи з текстовим та позатекстовим компонентами підручника, контроль з боку вчителя сприяють розвитку пізнавальної активності школярів, здатності генерувати нові ідеї та мислити творчо. Оскільки суб'єкт навчання, виконуючи запропоновані завдання, досягає результатів самостійно, їх цінність та вагомість усвідомлюються краще, ніж при сприйманні інформації у готовому вигляді. Тому вчителю географії важливо враховувати методичні особливості організації самостійної роботи учнів з підручником, раціонально

застосовувати різноманітні форми діяльності та види завдань.

5. Тема дипломного дослідження є багатоаспектна та потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. К.: Рад. школа, 1981. 206с.
2. Арцишевський Р. А. Підручник учора, сьогодні, завтра // Підручник ХХІ століття. 2003. № 1-4. С. 22-29.
3. Базелюк І. І. Самостійна робота учнів на уроках органічної хімії: метод. посіб. К.: Дім, 1995. 92 с.
4. Буряк В.К. Самостійна робота з книгою. К.: Т-во "Знання", 1990. 480с.
5. Варакута О.М. Самостійна робота учнів на уроках економічної і соціальної географії. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://ukr-tur.narod.ru/personalii/ukrgeo/v/varakuta/webvar/samostecok/samostocekon.htm>
6. Економічна і соціальна географія України: дидактичний комплекс до вивчення шкільного курсу в 9 класі за програмою 12-річної школи: метод. посібник / Сергій Кобернік, Роман Коваленко. К.: Шк. світ, 2009. 136 с.
7. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках М.: Учпедгиз, 1961. 239 с.
8. Жарова Л. В. Организация самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся Л.:ЛГПИ, 1986. 79 с.
9. Зайченко І.В. Педагогіка: Навчальний посібник. К.: Освіта України, КНТ, 2008. 528с.
10. Загальна методика навчання географії: Підручник / О. М. Топузов, В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна. К.: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с
11. Кобернік С. Самостійна робота учнів з географії та проблема її вдосконалення //Географія та основи економіки в школі, 2007. № 7.С. 2-7.
12. Кобернік С.Г. Самостійна робота учнів у процесі вивчення курсів

- географії основної школи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/2948/2688/>
13. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Практикум з курсу “Загальна географія” із зошитом для самостійної роботи: 6 клас. Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2011. 44 с. + дод. (24 с.).
 14. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Практикум з курсу “Географія материків і океанів” із зошитом для самостійних та контрольних робіт: 7 клас. Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. 48 с. + дод. (32 с.).
 15. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Практикум з курсу “Фізична географія України”: 8 клас. Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2011. 64 с.
 16. Кобернік С.Г. Практичні та самостійні роботи в шкільних курсах географії: методичний посібник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 201с.
 17. Кобернік С. Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О. Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: [Навчально-методичний посібник]. К.: Навчальна книга, 2005. 319 с.
 18. Кобернік С. Г. Науково-методичні засади географічної освіти в основній школі: монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 345 с.
 19. Кобернік С.Г. Методика викладання географії в школі: Навчально - методичний посібник. К.: Стафед, 2000. 320с.
 20. Ковальова А.П. Самостійна робота як засіб залучення учнів до пошукової діяльності. // Географія і сучасність. 1999. Вип. 2. С. 179-184.
 21. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. М.: Учпедгиз, МП РСФСР, 1955. 651 с.
 22. Коринская В.А. Самостоятельные работы учащихся по географии материков: Кн. Для учителя. М.: Просвещение, 1983. 128с.
 23. Корнєєв В.П. Технології в навчанні географії. Х.: ВГ „Основа”, 2004. (Б-ка журн. ”Географія”; вип. 5). 112с.
 24. Корнєєв В.П., Ламекіна Г. О. Самостійні роботи з загальної географії у 6

- класі. // Рідна школа. – 2003. – № 5. – С. 36-37.
25. Кріт Н.В. Методичні особливості формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником фізичної географії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14162/1/1.pdf>
 26. Кульневич С.В., Лакоценина Т.П. Современный урок. Часть 1: научно-практ.пособие. Ростов-н/Д: „Учитель”, 2004. 288с.
 27. Ламекіна Г.О. Самостійна робота учнів у процесі вивчення географії (експериментальний аспект). // Рідна школа. 2003. №1. С. 40-42.
 28. Ламекіна Г. Самостійна робота учнів у процесі вивчення географії. // Рідна школа. 2003. №5. С. 19-22.
 29. Лемберг Р. Г. О самостоятельной работе учащихся. //Сов. педагогика. 1962. № 2. С. 51-57.
 30. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. М.: Педагогика, 1981. 186с.
 31. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія: 6-10 класи. Економіка. К.: Перун, 2005, 2006. С. 3-70.
 32. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. К.: Рад. школа, 1983. Т.1. 488 с.
 33. Фізична географія України: дидактичний комплекс до вивчення шкільного курсу у 8 класі за програмою 12-річної школи: метод. посібник / Сергій Кобернік, Роман Коваленко. К.: Шк. світ, 2009. 144 с.

Додаток А

ЗМІСТ ДЕФІНІЦІЇ «САМОСТІЙНА РОБОТА»

Зміст дефініції (автор, рік)	Джерело інформації
Діяльність, яку виконують, проявляючи максимум активності, творчості, самостійного судження, ініціативи. (Р. Срода, 1956)	Срода Р. Б. Воспитание активности и самостоятельности в обучении/ Р. Б. Срода.М.: АПН РСФСР, 1956.56 с.
Діяльність школярів, яка визначається завданням учителя і виконується школярем при максимальній напрузі сил на основі набутих знань, умінь і навичок без безпосередньої допомоги вчителя. (М. Данилов, Б. Єсіпов, 1957)	Данилов М. А. Дидактика/ М. А. Данилов, Б. П. Есіпов; подбщ. ред. Б. П. Есіпова. М.: АПН, 1957. 518 с.
Робота, яка виконується без безпосередньої участі вчителя, але за його завданням у спеціально наданий для цього час; при цьому учні – свідомо прагнуть досягти мети, поставленої у завданні, проявляючи зусилля та виражаючи у тій чи іншій формі результат розумових та фізичних (або тих і інших разом) дій. (Б. Єсіпов, 1961)	Есіпов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б. П. Есіпов. М.: Учпедгиз, 1961. 235 с.
Діяльність яку учні здійснюють за власним бажанням, самостійно знаходять засоби діяльності. (Р. Лемберг, 1962)	Лемберг Р. Г. О самостоятельной работе учащихся / Р. Г. Лемберг // Советская педагогика, 1962. №2. С. 32-37.
Здатність учня виконувати роботу самостійно, без сторонньої прямої допомоги, спираючись на власні знання, уміння, переконання, життєвий досвід. (Н. Дайрі, 1966)	Дайри Н. Г. Обучение истории в старших классах / Н. Г. Дайри. М. Просвещение, 1966. 438 с.
Такий метод навчання, при якому учні за завданням вчителя і під його керівництвом самостійно вирішують пізнавальну задачу, проявляючи зусилля та активність. (Л. Жарова, 1986)	Жарова Л. В. Организация самостоятельной учебно- познавательной деятельности учащихся / Л. В. Жарова. Л.: ЛГПИ, 1986. 79 с.
Форма організації процесу навчання, яка здійснюється з метою набування нових знань і вмінь у спеціально відведений для цього час без безпосередньої участі вчителя, але під його керівництвом. (І. Базелюк, 1995)	Базелюк І. І. Самостійна робота учнів на уроках органічної хімії: метод. пособ. / І. І. Базелюк. К.: Дім, 1995. 92 с.

<p>Різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності школярів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або вдома за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі. (С. Гончаренко, 1997)</p>	<p>Український педагогічний словник / [авт.-уклад. Гончаренко С. У.]. К.: Либідь, 1997. С. 297.</p>
<p>Сукупність різноманітних навчальних прийомів і дій, за допомогою яких школярі самостійно закріплюють набуті раніше теоретичні знання і практичні уміння, а також оволодівають новими. (В. Ягупов, 2002)</p>	<p>Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. / В. В. Ягупов. К.: Либідь, 2002. 560 с.</p>
<p>Самостійна робота – це діяльність, яка повинна бути осмислена, внутрішньо вмотивована та спрямована на задоволення пізнавальних потреб. Самостійна діяльність передбачає виконання цілого ряду дій, що входять до неї: усвідомлення мети, прийняття відповідних завдань, підпорядкування одних потреб іншим, самоорганізація і самоконтроль. (С. Кобернік, І. Мороз, О. Цуруль, 2011)</p>	<p>Самостійна робота студентів з методик навчання природничих дисциплін: теорія та практика: монографія / С. Г. Кобернік, І. В. Мороз, О. А. Цуруль та ін. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 13.</p>